

DAIVA ALIŪKAITĖ

Vilniaus universiteto Kauno fakultetas

ORCID id: orcid.org/0000-0002-4275-9512

Mokslinių tyrimų kryptys: perceptyvioji dialektologija,
sociolingvistika, geolingvistika.

DOI: doi.org/10.35321/all85-14

TARMIŠKUMO ESTETINĖ VERTĖ: PAPRASTŲJŲ KALBOS BENDRUOMENĖS NARIŲ VAIZDINIAI

The Aesthetic Value of Dialectality: Images of
Ordinary Language Community Members

ANOTACIJA

Straipsnyje plėtojamas tarmėtyros diskursas, skirtas tarmiškumo estetinei vertei interpretuoti. Pristatomo tyrimo tikslas – atliekant *emic*, t. y. paprastojo kalbos bendruomenės nario, naratyvo analizę, įvertinti tarmiškumo estetinę vertę, vertės savarankiškumą ir sąsajas su kitais tarmiškumo parametrais. Empirinis pagrindas svarstyti tarmiškumo estetinės vertės klausimą yra 8 tekstų-stimulų, reprezentuojančių skirtingas regiolektines raiškas, percepcijos ir vertinimo duomenys, gauti 21 regioniniame punkte ir 3 didmiesčiuose (Vilniuje, Kaune ir Klaipėdoje) vykdant perceptyviosios dialektologijos tyrimą. Straipsnyje pirmiausia sukurama teorinė ir metodologinė prieiga percepcijos duomenims vertinti. Pristatomos *etic*, t. y. tyrėjo, tradicijos kodų estetiškumą konceptualizuojančios ir pagrindžiančios hipotezės. Atlikus tekstų-stimulų patrauklumo įverčių analizę formuluojamos apibendrinamosios išvalgos dėl patrauklumo įverčių priklausomybės nuo bendrinės kalbos veiksnio formuojantis tarmiškumo vaizdiniais, taip pat patrauklumo įverčių sąsajos su kalbinės giminės kodo percepcija.

ESMINIAI ŽODŽIAI: estetinė vertė, tarmiškumas, regiolektas, *emic* naratyvas, perceptyvioji dialektologija.

ANNOTATION

The article focuses on the discourse of dialectology aimed at the interpretation of the aesthetic value of dialectality. The aim of the research is to evaluate the aesthetic value of dialectality, the independence of the value and its connections with other parameters of dialectality through the analysis of the narrative of emic, i.e., an ordinary language community member. The perception and evaluation data of eight texts-stimuli representing different regiolectal expressions, which were collected in 21 regional points and three cities (Vilnius, Kaunas and Klaipėda) in the course of the study of perceptual dialectology, constitute the empirical basis for the consideration of the aesthetic value of dialectality. First of all, the article creates a theoretical and methodological approach for the evaluation of the perception data. It presents etic, i.e., the researcher's, hypotheses conceptualizing and substantiating the aesthetics of the codes of tradition. After analysing the evaluations of attractiveness of the texts-stimuli, the generalizing insights are drawn concerning the dependence of the evaluations of attractiveness on the factor of the standard language in the formation of the images of dialectality as well as the connections between the evaluations of attractiveness and the perception of the code of linguistic homeland.

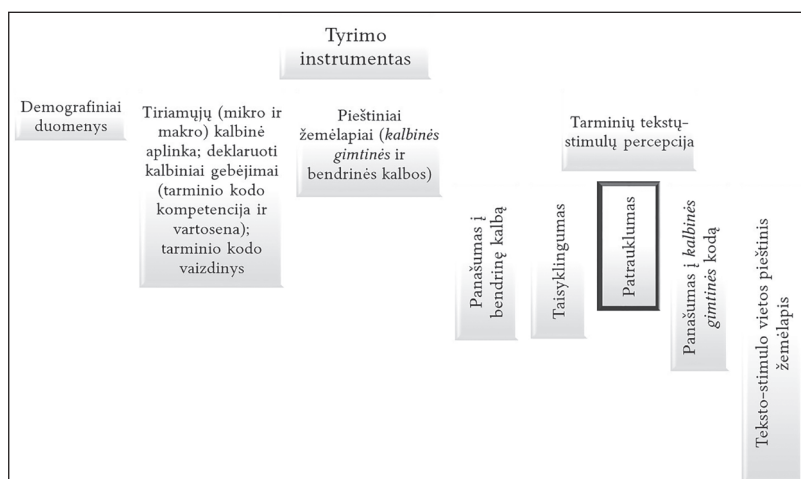
KEYWORDS: aesthetic value, dialectality, regiolect, emic narrative, perceptual dialectology.

ĮVADAS

Straipsnio **objektas** – tarmiškumo estetinė vertė. Taigi straipsnyje **siekiama** nagrinėti tarmiškumo estetinius matmenis. Siekis nagrinėti tarmiškumo estetinius matmenis suponuoja tam tikrus **uždavinius**: 1) pirmiausia sukuriamas teorinis atliksimos analizės fonas – komentuojamos ir kritiškai įvertinamos kalbinių nuostatų paradigmos darbuose plėtojamos kalbų ir variantų percepciją ir vertinimą aiškinančios hipotezės, 2) tiriamojoje straipsnio dalyje atliekama nuosekli empirinės medžiagos – tekstų-stimulų percepcijos duomenų – analizė. Tiriamoji **medžiaga** sukaupta 2017–2019 m. vykdant perceptyviosios dialektologijos (PD) projektą „Regioninių variantų ir tariamosios bendrinės kalbos (kva-zistandarto) sklaida XXI amžiaus pradžioje: percepcinis tyrimas“¹. Pažymėtina, kad PD projekto medžiaga grindžia labai įvairius tarmiškumo ir netarmiškumo naratyvus (tiriamojo PD instrumento (29 klausimų ir užduočių anketos)

¹ Projektą rėmė Valstybinė lietuvių kalbos komisija.

dalykinę sandarą žr. 1 pav.²). Taip nutinka, nes PD metodologinė paradigma užtikrina paprastojo kalbos bendruomenės nario perspektyvos atvėrimą. 1954 m. Kennetho Pike'o (plg. Headland 1990: 15) suformuluota *etic* ir *emic*, arba objektyviosios ir subjektyviosios perspektyvų, skirtis yra susijusi su dviem pasaulio matymo ir prasmės konstravimo būdais (Victor de Munck 2009: 35–37 – cit. iš: Butkus, Šeškus 2010: 79; daugiau žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Brazaitienė 2020: 27–29, 49–58); pirmuoju atveju kokio nors objekto, reiškinių, aplinkos ir kt. prasmę iš šalies konstruoja *svetimas* (ekspertas) stebėtojas ir vertintojas; antruoju – prasmės konstruotojo vaidmenį atlieka *savas* (paprastasis kalbos bendruomenės narys) (taip pat žr. Iannàccaro, Dell'Aquila 2001: 265–280; Cramer 2018: 62–79; Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Brazaitienė 2020: 27–29, 49–58). Taigi straipsnyje plėtojamo tarmiškumo estetiškos vertės diskurso empirinis pamatas yra *emic* naratyvas, rekonstruojamas susistemintus PD tyrimo 8 tekstų-stimulų percepcijos ir vertinimo užduoties, daugiausia tekstų-stimulų patrauklumo, duomenis.

1 PAV. Projekto „Regioninių variantų ir tariamosios bendrinės kalbos (kvazistandarto) sklaida XXI amžiaus pradžioje: percepcinis tyrimas“ tiriamojo instrumento dalykinė sandara

² Pavyzdžiui, remiantis projekto medžiaga analizuotas objektyvusis tarmiškumas (Aliūkaitė 2019: 63–91); tarmiškumo tvarumas didmiesčiuose ir regionuose (Aliūkaitė 2020: 85–100; 2020a: [1–20]); svarstytas vietų tarmiškumo ir netarmiškumo klausimas (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2019: [1–22]); vertinti kalbinių gimtinių vaizdiniai (Geržotaitė 2019: [1–25]); be to, projekto medžiaga paskatino ir teorinių tarmėtyros klausimų svarstymą, pavyzdžiui, konceptualizuota tarminių požymių ir tarmiškumo žymenų skirtis (Mikulėnienė 2019: 52–62). Bene išsamiausias PD diskursas, remiantis projekto medžiaga, plėtotas kolektyvinėje monografijoje (Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Brazaitienė 2020), vis dėlto ir jis pristato tik dalį PD tyrimo rezultatų.

8 tekstų-stimulų tekstynas apėmė 14–19 sekundžių spontaniško kalbėjimo fragmentus, atstovaujančius regiolektinių zonų variantams: A tekstas-stimulas³ – pietų aukštaičių regiolektui; B tekstas-stimulas⁴ – žemaičių regiolektui; C tekstas-stimulas⁵ – šiaurinių vakarų aukštaičių regiolektui; D tekstas-stimulas⁶ – pietų aukštaičių regiolektui; E tekstas-stimulas⁷ – žemaičių regiolektui; F tekstas-stimulas⁸ – vakarinių rytų aukštaičių regiolektui; G tekstas-stimulas⁹ – pietinių vakarų aukštaičių regiolektui; H tekstas-stimulas¹⁰ – rytinių rytų aukštaičių regiolektui. Būtina pridurti, kad regiolektų – regioninių kalbos atmainų, išplitusių teritorijoje apimančioje kelių geolektų plotą – tarminiai skirtumai dažniausiai išryškėja tik per tretinius blankiuosius požymius, kurie tiek *etic* (t. y. kalbininkų) naratyvuose, tiek paprastųjų kalbos bendruomenės narių tarmiškumo požiūriu paprastai apibūdinami kaip labai neryškūs (plg. Taeldeman 2005: 233–248; Aliūkaitė 2009: 160–187; Aliūkaitė, Mikulėnienė

³ A teksto-stimulo fragmentas: 'ma'zas | kɔm'pa'kjtɪf'kas | gra'zɔs | 'mjɛstas | | la'beĩ sma'gɔ | n'ɛs_ 'kɔr_ 'tɪk nɔɛi'nɪ | v'ɪs'ɪ pa'z'ɪstam'ɪ | tɔ'r'ɪ sɔ_ 'kɔɔ pafɪnjɛ'kjɛt | d'v'ɪ | 't'ɪ'ɪs mɪj'nɔtjɛs | ɪr_ 'tɔ | jɛɔ_ 't'ɛĩ | kɔr_ 'tɔɔ_ 'r'ɛ'k'ɛ | | (daugiau žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Brazaitienė 2020: 132).

⁴ B teksto-stimulo fragmentas: la'beɪ_ 'g'ɪ'ɛĩt | sɔ_ 'tũ: | sɔ_ 'grɔp'ɛ | sɔs'ɪdɔɔ_ 'ga'ɔɔm_ ɪr | ɪr_ 'v'ɪsa 'k'ɪta | | 'tas_ 'ɔn'ɪv'ɛr's'ɪt'ɛĩ | 'prɔɔtɔ_ 'ɛ'p'ɪd'ɛd | | 'â'ɪf'kɔ | 'tɔ_ ɪf's'ɪ'la'v'm'ɪ | 't'ɛĩ | 'v'ɪsa'pɔs'ɪf'keɪ_ dɔɔ | b'ɛt_ ɪr_ 'tɛĩ | 'jɛɪɔ_ tɔ_ 't'ɛĩ | 'prɔ:ta_ 'n'ɛtɔ'r'ɪ | | (daugiau žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Brazaitienė 2020: 132).

⁵ C teksto-stimulo fragmentas: k'ɛ'ɪ'o:n'ɛs | pa'mê:gɔɔ | 'n'ɛs | 'la'beɪ_ dɔɔk_ k'ɛ'ɪ'ɛ'vɔm | | 'ɛsɔ | 'ɛsɔ | ɪr_ pa't'ɪ | ɔrgan'ɪ'za'vɔs | 'saɔɔ_ 'grɔp'ɛɪ | ɛ_ 'ɛsɔ p'ɪ'ɪs'ɪ'dɛ:jɔs_ ɪr | p'ɪ'ɪɛ_ k'ɪ'tũ_ ['ɛĩ'nan'ɪjɔ] | | (daugiau žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Brazaitienė 2020: 132).

⁶ D teksto-stimulo fragmentas: 'pa'v'ɪ'z'ɪdʒ'ɔɪ | ban'ɪ'd'ɛ'ɪ'ɛ | sɔ_ 'kɔkɔsɔ_ 'ɪr | 'ɪr_ 'ɔkɔla_ dɔ | tɛɪ_ 'bũ:tu | aɪtɔɔn'æz'ɪ'd'ɛ'ɪ'm_ 'tɛĩ'ɪtu | b'ɛt_ dɔ'r_ mɛɪ'ɪ'æ'ɪs | tɛɪ_ p'ɛɪ_ 'k'ɪ_ 'tɛĩ'ɪtɛɪ | | (daugiau žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Brazaitienė 2020: 133).

⁷ E tekstas-stimulas: pɔ_ 'k'ɛtɔ'r'ɪ_ 'pa'mɔku | 'bɔ'ɔɔ_ 'mɔ:k'ɪtɔjɛms_ r'ɛɪ_ 'g'ɪ'n'ɪs | | 'k'ɪt'ɪ_ 'vɛɪkɛɪ_ 't'ɛn | dɛɪ'na'ɔa | 'grɔ:jɛ | | 'b'ɛt_ jɛɔ_ 'm'ɛ:s | 'v'ɪska_ r'ɛgɔ_ 'l'ɔɔjɛm | | (daugiau žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Brazaitienė 2020: 133).

⁸ F tekstas-stimulas: 'v'ɪsɪr_ 'ɛi'n'ɪ | ɪr_ 'v'ɪsɪr_ 'p'ɪ'ɪna | 'v'ɪsɔ | v'ɪ'sũ_ 'zɔɔ'n'ũ | 'v'ɪsɔ_ 'k'ɪu | ɪf_ v'ɪ'sũ_ 'ɔ'ɪũ | | ɔ_ 'ɪj'ɛ_ l'ɛtɔ'vɔɪ | t'ɛ_ 'p'ɔt'ɪs_ l'ɛ'tu'v'ɛɪ | ɪr_ 'la'beɪ_ 'tɔk'ɛ | 'u'zɔda_ 'mɔs't'ɪma | 'pa't'ɪs_ l'ɛ_ 'tu'v'ɛɪ_ 'tu'r'ɪ | | (daugiau žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Brazaitienė 2020: 133).

⁹ G tekstas-stimulas: 'mjê:ksta_ 'zva'kɛ | pasjɪ'djekt | rɔ'mâ'njtɪf'keɪ | ɪr_ 'mjɛs | tjɛn_ 'tɔrjɪm | vjɪs_ pasjɪ'pɔɔ'jɔs'jɔs | ɛg_ 'lɔtjɛ | ka'l'ɛ:dɔ'm | tɔ: 'tɔ:kɛ | 'ma'za | dɪrjɪp'ɪtjɪmɛ | | tɛɪ_ 'va | | tɛɪ_ tɛɪp_ 'ga'vɔs'jɪ | ka_ 'ta_ 'zva'kɪ | 'bɔɔɔ | ɔ'ɪlɛ_ tɔs_ ɛg_ 'lɔtjɛs | | (daugiau žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Brazaitienė 2020: 134).

¹⁰ H tekstas-stimulas: 'mô:kɔmjɛs | rɪj'kɔɔtjɛs | 'mô:kɔmjɛs | sɔɔ'gɔɔs_ 'ɛɪgjesjɔ | 'ɪjvɛĩj_ 'ɪjɛm_ vjɪ'sas | valj'sjtɪɪbjɪmjɛs_ ɪjvɛĩj_ 'tjɛs | | 'sa'ɔɔ_ ɪjvɛĩj_ 'tjɛs | 'tɛɪ | ɪkɔ'rjɪmas_ 'mũ:sɔ | at_ 'aɪs'ɪkɔr_ jɪmas | | pɪrjɛf_ 'ka'ra_ jɛɔ | 'bu'ɔɔ_ pɪrjɪ'm'ɛĩj_ sɔs'ɪjɛĩ | | (daugiau žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Brazaitienė 2020: 134).

2014: 257–262; Mikulėnienė 2019: 51–62). Taigi tokie tekstai-stimulai yra ypač parankūs percepcijos tyrimams.

Tyrime iš viso dalyvavo 1064 vienos amžiaus grupės (t. y. 1–4 klasių gimnazistai) tiriamieji iš skirtingo tarminio pamato punktų (žr. 2 pav.).

2 PAV. Projekto „Regioninių variantų ir tariamosios bendrinės kalbos (kvazistandarto) sklaida XXI amžiaus pradžioje: percepcinis tyrimas“ punktai

Apibendrinant **teorines** ir **metodologines** straipsnyje pristatomo tyrimo nuostatas, pasakytina, kad medžiagos kaupimo etapu, vykdant kalbinių nuostatų ir variantų percepcijos eksperimentą, vadovautasi PD paradigmos teorinėmis ir metodologinėmis prielaidomis, t. y. PD eksperimento dalyviai yra paprastieji kalbos bendruomenės nariai; tyrimo dalykinis turinys (žr. 1 pav.) aprėpia tipinius PD tyrimo elementus (plg. mentalinio žemėlapio užduotis, tekstų-stimulų percepcija, kt. – žr. 1 pav.); PD eksperimentai organizuoti skirtingo tarminio pamato punktuose (žr. 2 pav.); PD klausimyne tyrimo klausimai ir užduotys sukonstruotos įtraukiant ir atsakymų parinktis, ir semantinio diferencialo skales, ir pieštinius žemėlapius. Dalykinių klausimų įtrauktį grindžia tam tikra teorinė argumentacija, pavyzdžiui, tekstų-stimulų panašumo į bendrinę kalbą vertinimo užduotį pirmiausia grindžia Danielio Longo išplėtotą kvazistandarto sampratą (Long 1996: 118–135). Šio straipsnio diskusiniam klausimui svarstyti svarbiausią užduotį – tekstų-stimulų patrauklumo vertinimą – grindžia ne tik tipinio PD tyrimo modelio išpildymo sąlyga, t. y. variantų patrauklumo vertinimas yra vienas iš Denniso R. Prestono perceptiviojo tyrimo modelio penkių komponentų (Preston 1999: XXVI–XXIX; Preston 2018: 177–203), bet ir bent kelios variantų percepciją ir vertinimą aiškinančios, o tam tikra prasme netgi

naiviuosius variantų konceptualizacijos (*emic* požiūriu) modelius apibendrinančios hipotezės, pavyzdžiui, normų sklaidos hipotezė (angl. *the norm driven hypothesis*) (Bezooijen 2002), primestų normų hipotezė (angl. *the imposed norm hypothesis*) (Giles, Bourhis, Lewis, Trudgill 1974) ar socialinių konotacijų hipotezė (angl. *social connotations hypothesis*) (Trudgill, Giles 1978) ir kt., kurių nuoseklesnė išsklaida teorinėje dalyje, taip pat pristatant tyrimo rezultatus ir tampa šio straipsnio kritine prieiga, sujungiant *etic* perspektyvos variantų estetinių įverčių interpretaciją su *emic* naratyvu.

1. KALBŲ ESTETIKOS MITAS IR JO DEKONSTRUKCIJA: *EMIC* IR *ETIC* NARATYVŲ SĄSAJA

Tarmiškumo estetinės vertės diskursas neatsietinas nuo kalbų estetinės vertės diskurso. O pastarojo kritinė refleksija išplėtotą ir *etic* paradigmoje. „Italų kalba yra graži, vokiečių – bjauri“¹¹ – taip *etic* paradigmoje yra verbalizuojamas vienas iš vadinamųjų mitų apie kalbas (ar variantus) ir jų skirtis, konkrečiai – apie estetinius kalbų pranašumus ar trūkumus, kitaip – vadinamasis kalbų hierarchizavimo pagal estetiką mitas¹². Howardas Gilesas ir Nancy Niedzielski taip pat pavadintame straipsnyje moksliniais argumentais bando paneigti šį mitą, tiksliau – dekonstruoti kalbos ar jos variantų vertinimą iš *vidaus* (*emic* perspektyva), parodant kalbos ar jos varianto estetinių verčių sąrašą su kitomis kalbos ar jos varianto vertėmis, kurios ne tik paaiškina estetinę vertę, bet ir sukuria prielaidas kompleksinei kalbos ar jos variantų analizei atlikti.

Taigi H. Gilesas ir N. Niedzielski kalbų estetinių verčių mitą dekonstruoja per iliustratyvias *prigimtinės vertės hipotezės* (angl. *inherent value hypothesis*)¹³ ir *socialinių konotacijų hipotezės* (angl. *social connotations hypothesis*) sampratų aptartis (daugiau žr. Giles, Niedzielski 1998: 85–93). Pastarosios hipotezės suformuluotos aštuntajame dvidešimtojo amžiaus dešimtmetyje (žr. Giles, Bourhis, Lewis, Trudgill 1974; Giles, Bourhis, Davies 1979; Trudgill, Giles 1978),

¹¹ Originali mito verbalizacija „Italian is Beautiful, German is Ugly“ (Giles, Niedzielski 1998: 85–93).

¹² Pridurtina, kad variantų estetines skirtis kaip diskriminuojantį bruožą verbalizuoja dar vienas kalbų mitas, pirmiausia atkreipiantis dėmesį į kalbų variantų kokybines skirtis – *Pietuose* [AV *pie-tuose*] ir *Niujorko mieste anglų kalba yra labai prasta* (originali mito verbalizacija „*They Speak Really Bad English Down South and in New York City*“). Šį mitą kaip tik ir dekonstruoja šiuolaikinės PD paradigmos pagrindėjas D. R. Prestonas (1998: 139–149).

¹³ Dėl prigimtinės vertės hipotezės taip pat žr. Giles, Bourhis, Davies 1979: 589–596.

siekiant pristatyti kritinį kalbos variantiškumo percepcijos ir vertinimo modelį. Prigimtinės vertės hipotezė konceptualizuoja ir pagrindžia kalbos (jos variantų ar paskirų garsų) prigimtine estetine charakteristiką. Kitaip tariant, prigimtinės vertės hipotezė nusako, kad X kalbos ar jos varianto estetinę kvalifikaciją lemia X kalbos ar varianto inherentinės (šiuo atveju – estetinės) charakteristikos. Jei X kalbos (ar varianto) inherentinės estetinės charakteristikos yra teigiamos, tai ir X kalbos (ar varianto) estetinę kvalifikaciją bus teigiama (be kita ko, variantas pakliūs į aukščiausią poziciją kalbos variantų hierarchijoje – pavyzdžiui, taps standartinis, viešas ir pan.); jei X kalbos (ar varianto) inherentinės estetinės charakteristikos yra neigiamos, tai ir X kalbos (ar varianto) estetinę kvalifikaciją bus neigiama. Kategorijos ‘teigiama’ ar ‘neigiama’ šiuo atveju bendravardiklina visą spektrą galimų estetinių kvalifikacijų.

Reikia pridurti, kad vieni pirmųjų tyrimų, kuriuose įtrauktos paprastųjų kalbos bendruomenės narių vertinamosios reakcijos, aprėpiančios ir estetinį turinį (t. y. kaip maloniai ar nemaloniai tam tikras akcentas skamba), plėto ti nuo 1970 m. vieno iš kalbų estetikos „mito dekonstruktoriaus“ H. Gileso. Tirti anglų kalbos variantai (pavyzdžiui, Jorkšyro, Birmingemo, Škotijos anglų ir kt.), tiksliau – skirtingos jų vertės paprastųjų bendruomenės narių požiūriu (žr. Giles 1970: 211–227). Kitaip – kaupiant *emic* perspektyvos duomenis formuotas pagrindas kritiniam kalbų (jos variantų) estetinės vertės naratyvui. H. Gileso ir kolegų (Giles, Bourhis, Trudgill, Lewis 1974; Giles, Bourhis, Davies 1979; Trudgill, Giles 1978) atliekama kritinė kalbos variantų percepcijos, vertinamųjų reakcijų (taip pat ir dėl variantų estetikos) duomenų, gautų integruojant tiek vadinamąjį „kaukės“ (angl. *matched-guise*) metodą¹⁴, tiek skirtingas variantų reitingų skalių technikas, analizė atskleidė prigimtinės vertės hipotezės ribotumus. T. y. paprastieji kalbos bendruomenės nariai, nemokantys kalbų, kurių tekstai-stimulai būdavo įtraukiami į percepcijos užduotis, ne-nuvertindavo skirtingų tos pačios kalbos variantų tekstų-stimulų – pavyzdžiui, per 1974 m. tyrimą 46 britų studentams vertinant du graikų kalbos dialektus (prestižinį Atėnų ir Kretos) neišryškėjo jokių statistiškai reikšmingų šių dialektų įverčių pagal įvairius parametrus (tarp jų ir estetikos) skirtumų (Giles, Bourhis,

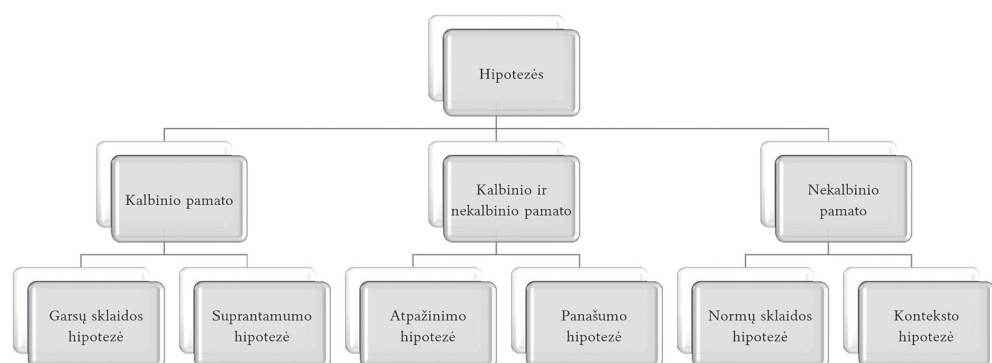
¹⁴ „Kaukės“ metodo esmė – tekstus-stimulus realizuoja (skaityto ar įkalba) tas pats asmuo (vadina moji kaukė), apie kurį tiriamieji neinformuojami, taip skirtingomis atmainomis realizuoto kaukės teksto-stimulo vienokie ar kitokie (diferencijuoti) įverčiai tampa pagrindu nustatyti atitinkamos atmainos vietą kokioje nors atmainų hierarchijoje, pavyzdžiui, estetinių verčių. Pridurtina, kad pagal 1960 m. Kanados socialinio psichologo Wallace'o E. Lamberto ir jo komandos sukurtą metodą tiriamieji klausydami žodinių stimulų vertina kalbėtojų asmenines, socialines ir kitas savybes, taigi *etic* naratyvas dėl vienokių ar kitokių atmainos įverčių iš esmės yra rekonstrukcinis, kita vertus, kaip pažymi H. Gilesas (1970: 213), taip yra išsiaiškinamos necenzūruotos nuostatos (angl. '*uncensored*' attitudes).

Lewis, Trudgill 1974: 407–408). Tokios tendencijos tyrėjus paskatino plėtoti ir tvirtinti vadinamąją primestų normų hipotezę (angl. *the imposed norm hypothesis*), konceptualizuojančią ir tam tikra prasme pagrindžiančią kalbos (jos variantų ar paskirų garsų) pridėtinės estetinės vertės charakteristiką, kitaip – kalbos patrauklumas arba nepatrauklumas „kuriasi“, „steigiasi“ už kalbos (materijos) ribų. Primestų normų hipotezė paaiškina, kad vienas variantas (paprastai standartas) viršenybę kaip maloniausias prieš kitus variantus įgyja dėl kultūrinių normų (Giles, Bourhis, Lewis, Trudgill 1974: 406), kitaip – socialinis statusas veikia malonaus varianto vaizdinio įsitvirtinimą bendruomenėje. Vieno varianto viršenybė (taip pat ir estetinės vertės) prieš kitus variantus randasi ne dėl inherentinių charakteristikų, bet dėl įsisteigusio ir perduoto / perimto žinojimo apie kalbą (variantą), todėl hierarchizuoti kalbas ir jų variantus gali kalbos mokovai arba, kaip pasakytų Gladis Massini Cagliari – gimtakalbiai poliglottai (Massini-Cagliari 2004: 3–23¹⁵). Žinoma, daugiakalbiame pasaulyje primestų normų spaudimas patiriamas ne tik dėl vienos kalbos variantų, bet ir dėl skirtingų kalbų, pavyzdžiui, paprasti kalbos bendruomenės nariai žino, yra perėmę skirtingus *lingua franca* vaizdinius. Kiek patikslintas ir išplėtotas primestų normų hipotezės variantas ir yra jau minėta socialinių konotacijų hipotezė, tapusi kritine perspektyva kalbų estetikos mitui dekonstruoti. Peteris Trudgillis ir H. Gilesas, tikslindami primestų normų hipotezę, įtvirtinusią nuostatą, kad kalbos (ar varianto) patrauklumas ar nepatrauklumas „kuriasi“ už kalbos ribų, akcentavo, kad sprendimai dėl kalbos estetikos yra socialinių konotacijų komplekso (angl. *a complex of social connotations*) rezultatas. Terminas ‘socialinis’ jų teorijoje aprėpia ne tik statusą ar socialinę klasę. Reikšminga tai, kad tyrėjai pažymi, jog net ir tos pačios bendruomenės narių percepcija gali skirtis, nes jiems vieni ar kiti variantai gali turėti skirtingas socialines konotacijas (daugiau žr. Trudgill, Giles 1978: 180–190). Be to, socialinių konotacijų hipotezė paaiškina paprastųjų kalbos bendruomenės narių nedichotomišką standartinio kalbos varianto ir nestandartinių kalbos variantų percepciją ir vertinimą. Pavyzdžiui, regioniniai akcentai (angl. *regional accents*) vertinami pozityviau negu miestų akcentai (angl. *urban accents*) (Bezooijen 2002: 14). Taip nutinka todėl, kad regioninių akcentų realizuotojai siejami su patrauklesniu gyvenimo būdu ir aplinka, taigi tokia socialinė (kontekstinė) informacija (arba socialinių konotacijų kompleksas) „kuria“ vertę ir pan.

¹⁵ Įžvalgą dėl gimtosios kalbos poliglotų formuluoja Gladis Massini-Cagliari. Mokslininkė, tyrusi kalbinę situaciją Brazilijoje – analizavusi portugalų kalbos ir 200 kitų gyvujančių kalbų (tarp kurių 170 vietinių kalbų-dialektų) santykius, teigia, kad kiekvienas gimtakalbis išmokęs savo kalbą, išmoksta skirti ir savo kalbos variantus, taigi kiekvienas kalbėtojas būtinai yra gimtosios kalbos „poliglottas“.

Grįžtant prie kalbų patrauklumo vs bjaurumo mito „Italų kalba yra graži, vokiečių – bjauri“, galima teigti, kad iš *prigimtinės vertės hipotezės* perspektyvos apibendrintina, kad italų kalbai yra suteikiama gražios kalbos kvalifikacija, nes šios kalbos inherentinės charakteristikos yra gražios, patrauklios (pavyzdžiui, skambesys, ritmiškumas, galų gale – garsai), vokiečių kalbos – atvirkščiai. Iš socialinių konotacijų hipotezės perspektyvos – italų kalbai gražios vertė, o vokiečių kalbai bjaurios vertė kuria socialinių konotacijų kompleksas. Į konkrečias konotacijas nesigilinsime, juolab kad ir pats kalbų gražumo ir bjaurumo mitas tarp paskirų kalbų bendruomenių narių gali būti verbalizuojamas paminint ir kitas kalbas, pavyzdžiui, prancūzų kalba yra graži, kinų – bjauri; ir pan. Kaip viename iš naujausių darbų, skirtų užsienio kalbų mokymosi motyvacijai nagrinėti, įvertinant tai, kokią poveikį svetimųjų kalbų mokymuisi turi kalbos garsinė struktūra ir socialiniai stereotipai, pažymi Susanne M. Reiterer, Vita Kogan, Annemarie Seither-Preisler ir Gašperis Pesekas (2020: 168), daugelis „nemalonių“ (angl. *unpleasant*) kalbų dažnai suvokiamos kaip tokios dėl esamų ar buvusių socialinių ir politinių stigmų.

Taigi esminė kalbamųjų hipotezių skirtis – estetinę kalbos vertę kuria kalba arba estetinę kalbos vertę kuria tai, kas nėra pati kalba, bet tai, kas yra apie ir aplink kalbą. Žinoma, tyrėjai atkreipia dėmesį, kad yra sudėtinga atskirti, pavyzdžiui, fonetinių ypatybių poveikį percepcijai ir vienokiems ar kitokiems įverčiams nuo kalbos (ar varianto) sociokultūrinės auros (angl. *socio-cultural aura*), t. y. kalbėtojų ir kalbos istorijos, poveikio kalbos (ar varianto) percepcijai. Kaip samprotauja V. V. Kogan ir S. M. Reiterer (2021: 2), pavyzdžiui, prancūzų kalba gali pasirodyti graži dėl aukšto vokalinio indekso (angl. *vocalic index*), t. y. kas antras garsas prancūzų kalboje yra balsis, kita vertus, estetinius įverčius gali lemti prancūzų kalbos sociokultūrinė aura, apimanti ir Eliziejaus laukus, ir kvapnų vyną, ir A. Diumas romanus.

3 PAV. Renée van Bezooijen hipotezių modelis (sukurta autorės – D. A.)

Renée van Bezooijen, plėtodama PD paradigmos tyrimus, pasiūlė labiau detalizuotas hipotezes – modelius, aiškinančius ir apibendrinančius estetines kalbų ir variantų vertes (plg. Bezooijen 2002: 14–16). Empirinė bazė išvalgoms formuluoti apėmė ne tik kelias kalbas (amerikiečių ir britų anglų, vokiečių, olandų, rusų, italų, ispanų, prancūzų), bet ir regioninius olandų kalbos variantus, taip pat ir istorinius olandų kalbos variantus. Galima teigti, kad jos šešių hipotezių modelyje (žr. 3 pav.) apibendrintos tiek kalbinės, tiek nekalbinės sąlygos veikiančios variantų percepciją.

R. van Bezooijen teigimu, prigimtinės vertės hipotezė geriau vardytina garsų sklaidos hipoteze (angl. *the sound driven hypothesis*). Tyrėja šiek tiek patikslina H. Gileso ir kt. prielaidas dėl garsų estetikos universalumo, kitaip tariant – R. van Bezooijen hipotezė kalbų ir variantų estetikos *etic* naratyve įteisina gražiausių (maloniausių ir pan.) kalbų ar variantų atskirtį nuo kalbų ar variantų statuso, t. y. gražiausias, maloniausias ir pan. kodas nebūtinai turi užimti aukščiausią (ar kaip kitaip išskirtinę) poziciją kalbos variantų hierarchijoje (plg. Bezooijen 2002: 14). Prie kalbinių prielaidų (žr. 3 pav.) hipotezių gali būti priskirta ir suprantamumo hipotezė (angl. *the intelligibility driven hypothesis*) (Bezooijen 2002: 15). Olandų tyrėjos apibendrinimu, palankesnę paprastųjų kalbos bendruomenės narių vertinamąją reakciją ir atitinkamai aukštesnius estetikos įverčius gali lemti kodo suprantamumas. R. van Bezooijen išskiria dar dvi hipotezes, konceptualiai susijusias su vertinamo kodo (kalbos ar jos varianto) pažinimu – atpažįstamu dėl kokių nors priežasčių, pavyzdžiui, vertinama kalba yra mokama arba yra panaši į mokamą kalbą, vertinamas variantas yra panašus į kalbinės gimtinės kodą (arba tapatus kalbinės gimtinės kodui), yra panašus į standartinę kalbą (arba tapatus standartinei kalbai). Taigi vadinamoji atpažinimo hipotezė (angl. *the familiarity driven hypothesis*) įverčių skalėje *bjauri* (-us) vs *patraukli* (-us) gali paaiškinti palankesnius kalbos ar kodo panašaus į kalbinės gimtinės kodą vertinimus; panašumo hipotezė (angl. *the similarity driven hypothesis*) – tiriamųjų palankesnius kodų, panašių į standartinę (bendrinę) kalbą, vertinimus (Bezooijen 2002: 15). Reikia pridurti, kad pastarosios dvi hipotezės sietinos ir su kalbiniu, ir su nekalbiniu pamatu. Neabejotina, kad kodo pažinimas gali stimuliuoti ir tam tikrus kompleksus, pavyzdžiui, kad ir *kalbinės gimtinės* – tiriamųjų palankų vertinimą gali lemti pastanga kurti pridėtinę savojo kodo vertę.

R. van Bezooijen normų sklaidos hipotezė (angl. *the norm driven hypothesis*) atitinka jau minėtą primestų normų hipotezę, konceptualizuojančią ir pagrindžiančią kalbos (jos variantų ar paskirų garsų) pridėtinės estetikos vertės charakteristiką (Bezooijen 2002: 14). Pavyzdžiui, standartinės (bendrinės) kalbos įverčius veikia kultūriškai primestos (angl. *culturally imposed*) normos dėl standartinės (bendrinės) kalbos viršenybės. Kultūriškai primetami gali būti ir paskirų kalbų vertinimai.

P. Trudgillio ir H. Gilesio (1978: 180–190) suformuluota socialinių konotacijų hipotezė R. van Bezooijen hipotezių tipologijoje tampa konteksto hipoteze (angl. *the context driven hypothesis*) (Bezooijen 2002: 14). Tyrėja teigia, kad kontekstiniai kintamieji (angl. *context variables*), kurie konceptualiai P. Trudgillio ir H. Gilesio modelyje atitinka socialinių konotacijų kompleksą, veikia kalbų ir variantų patrauklumo įverčius. Vadinas, jei požiūris į kontekstinius kintamuosius yra palankus, tai ir kalbos ar jos varianto vertinimas bus palankus ir atvirkščiai – neiigiamai vertinami konteksto kintamieji suponuoja nepalankaus varianto vaizdinį.

Tradicinės lietuvių tarmėtyros darbai neintegravo variantų estetikos vertinimo. XXI amžiaus pradžios PD paradigmos darbuose ar darbuose, kuriuose vienaip ar kitaip integruoti PD prieigos elementai, skirtas dėmesys apriorinėms nuostatoms, suformuluota pavienių įžvalgų dėl kalbinės gimtinės veiksnio, standarto veiksnio varianto gražumo vs negražumo įverčiams (plg. Aliūkaitė 2007, 2011; Aliūkaitė, Mikulėnienė 2016; Bakšienė 2015, 2019; Geržotaitė, Čepaitienė 2016; Geržotaitė 2019, 2019a; Dambrauskienė 2020, kt.). Apriorinių nuostatų medžiaga dažniau apsiribota ir nuostatų sociolingvistikos darbuose, pavyzdžiui, pristatant mokslinių projektų „Kalbų vartojimas ir tautinė tapatybė Lietuvos miestuose“ ir „Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis: miestai ir miesteliai“ rezultatus, referuojamos tiriamųjų apriorinės tiriamųjų nuostatos dėl tarmių reitingavimo pagal gražumą, svarstomi tarmių stereotipizavimo klausimai (pavyzdžiui, Kliukienė 2010: 102–103; 2014: [1–15]; Baranauskienė, Krupickaitė 2012: [1–22]; Kalėdienė 2013: 139–140; Vaicekauskienė, Sausverde 2012: [1–27], kt.).

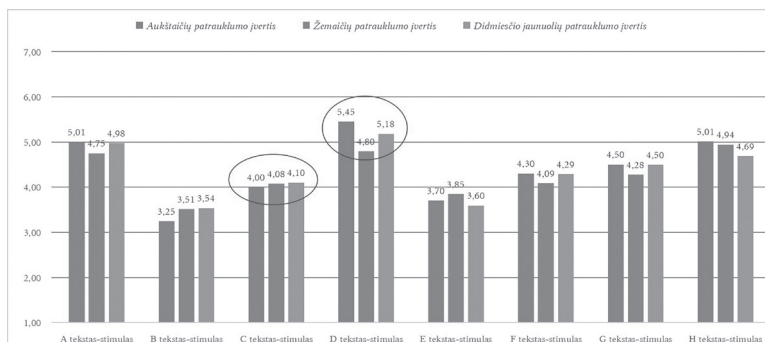
2. TARMISKUMO PATRAUKLUMO VERTĖ: SAVARANKIŠKUMAS IR NESAVARANKIŠ- KUMAS

Taigi šios straipsnio dalies poskyriuose, pristatant PD tyrimo 8 tekstų-stimulų percepcijos ir vertinimo užduoties duomenis, analizuojama tarmiškumo esteti-
nė vertė, įvertinama, tekstų-stimulų patrauklumo įverčių sąsajos su kitais žymė-
tųjų tekstų-stimulų įverčiais (žr. įverčius 1 pav.).

2.1. Tekstų-stimulų percepcijos rezultatai: bendrinės kalbos veiksnys

Per PD tyrimą skirtingo tarminio pamato vietovių jaunuoliai 8 tekstų-stimulų patrauklumą vertino 7-balėje semantinio diferencialo skalėje žymėdami gražu-
mo ar negražumo vertę nuo 1 iki 7 balų, 1 balu įvertindami tekstą-stimulą kaip

labai negražios kalbos tekstą, 7 balais – kaip labai gražios kalbos tekstą. Be to, nuo 1 iki 7 balų įvertinę klausomų tekstų-stimulų raiškos patrauklumą, tiriamieji galėjo pateikti vienokio ar kitokio įverčio argumentų. Tekstų-stimulų patrauklumo įverčių seka atskleidžia, kad paprastiesiems kalbos bendruomenės nariams gražiausi yra rytinių rytų aukštaičių regiolekto ir pietų aukštaičių regiolekto žymenis reprezentuojantys tekstai-stimulai: $D \rightarrow H \rightarrow A$. Toliau patrauklumo ir nepatrauklumo sekoje išsirikiuoja pietinių vakarų aukštaičių regiolekto žymenis reprezentuojantis G tekstas-stimulas, vakarinių rytų aukštaičių regiolektui atstovaujantis F tekstas-stimulas, šiaurinių vakarų aukštaičių regiolekto žymenis reprezentuojantis C tekstas-stimulas: $G \rightarrow F \rightarrow C$. Kaip negražiausios kalbos tekstai paprastųjų kalbos bendruomenės narių įvertinti žemaičių regiolektinei raiškai atstovaujantys tekstai-stimulai: $E \rightarrow B$. Apibendrinta visų punktų tiriamųjų estetinių įverčių seka atrodo taip: $D \rightarrow H \rightarrow A \rightarrow G \rightarrow F \rightarrow C \rightarrow E \rightarrow B$. Galima teigti, kad patraukliausio ir nepatraukliausio tarmiškumo vaizdiniai yra universalūs. Tokią įžvalgą grindžia menkai besiskiriančios aukštaitiškųjų (690 tiriamųjų), žemaitiškųjų (220 tiriamųjų) ir didmiesčio (154 tiriamųjų) jaunuolių apibendrintos tekstų-stimulų patrauklumo įverčių sekos. Jose nedaug variantiškumo, tik jaunieji žemaičiai estetikos požiūriu prioretizuoja rytinių rytų aukštaičių regiolektui atstovaujantį H tekstą-stimulą: $H \rightarrow D \rightarrow A \rightarrow G \rightarrow F \rightarrow C \rightarrow E \rightarrow B$ (žr. 4 pav.).

4 PAV. Tekstų-stimulų patrauklumo įverčių skirtys

Tokie tekstų-stimulų patrauklumo įverčių rezultatai iš pirmo žvilgsnio skatinę prielaidas dėl inherentinių estetinių tarmiškumo požymių. Kaip matyti 4 paveiksle, tik D teksto-stimulo patrauklumo įverčiai tarp jaunųjų aukštaičių, žemaičių ir didmiesčio jaunuolių skiriasi reikšmingiau, kitus tekstus-stimulus, ypač B tekstą-stimulą, visų trijų grupių jaunuoliai įvertino labai panašiai. Be to, reikia pažymėti, kad tarp estetikos įverčių argumentų jaunuoliai pateikia ir tokių, kurie dar labiau tvirtina prielaidą, kad kai kurie regiolektų žymenys galėjo lemti palankią jaunuolių vertinamąją reakciją vien todėl, kad vienų tekstų-stimulų garsai, tarimas jaunuoliams pasirodė patrauklesnis už kitų (pavyzdžius žr. 1 lentelėje).

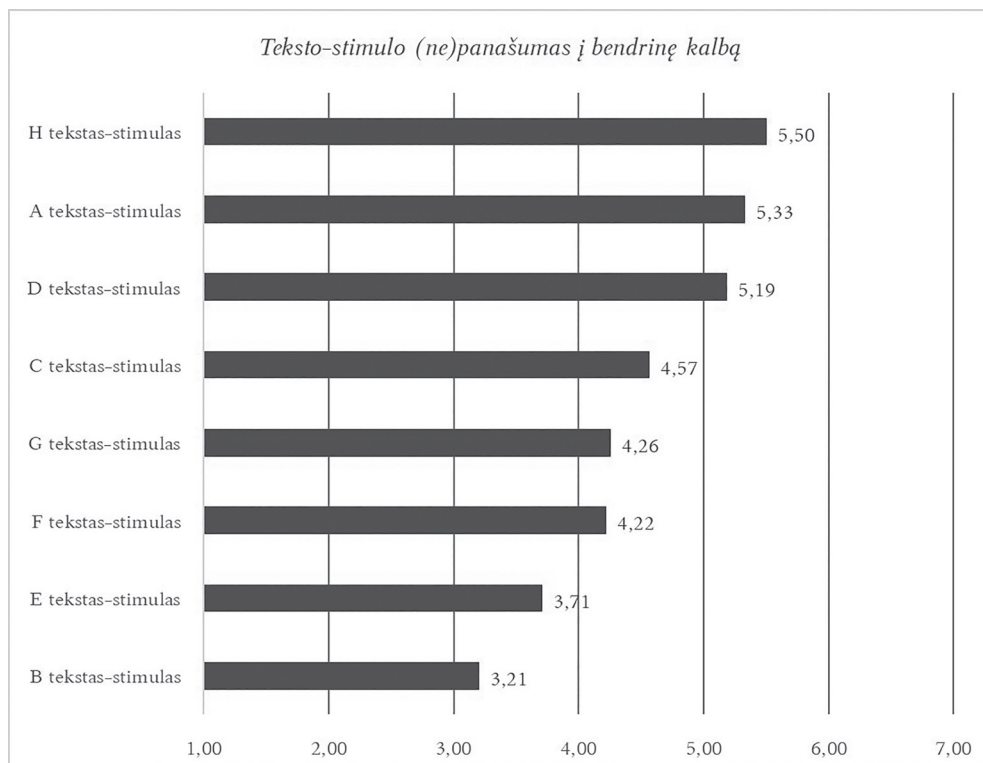
1 LENTELĖ. Patrauklumo įverčių argumentų pavyzdžiai

Tekstas-stimulas	Tiriamasis	Patrauklumo įvertis	Įverčio argumentas
A tekstas-stimulas	An_V02	6 balai	<i>nes kalba skamba švelniai</i>
	Jrb_M12	7 balai	<i>gražiai skamba</i>
	Klp_M22	7 balai	<i>gražiai skamba</i>
	Mrj_M15	7 balai	<i>intonacija graži</i>
B tekstas-stimulas	Al_M06	2 balai	<i>akcentas nepatinka</i>
	Pn_M19	3 balai	<i>skamba šiurkščiai</i>
	Mžk_V22	2 balai	<i>nes grubiai šnekėjo</i>
	Rk_M14	3 balai	<i>grubus akcentas</i>
C tekstas-stimulas	Klp_M10	6 balai	<i>gražus skambėjimas</i>
	Pn_M19	3 balai	<i>nes skamba šiurkščiai</i>
	Jnšk_M15	5 balai	<i>keistas skambesys</i>
	Vrn_V09	5 balai	<i>ši kalba gražiai skamba</i>
D tekstas-stimulas	Tl_M26	7 balai	<i>gražus skambesys</i>
	Ps_M13	5 balai	<i>turi savitą skambumą</i>
	Jnš_V24	5 balai	<i>pakankamai malonu klausytis</i>
	Al_V23	7 balai	<i>gražus, malonu klausyt</i>
E tekstas-stimulas	Kn_M08	2 balai	<i>rėžia tarimas, negraži</i>
	Pn_V16	3 balai	<i>negražiai skamba</i>
	An_M24	4 balai	<i>per grubu</i>
	Kn_M08	2 balai	<i>rėžia tarimas, negraži</i>
F tekstas-stimulas	Mrj_M06	7 balai	<i>patinka akcentas</i>
	Pn_V18	5 balai	<i>skambi kalba</i>
	Rk_V05	2 balai	<i>skamba nemaloniai</i>
	Ut_V11	7 balai	<i>raiški, graži kalba</i>
G tekstas-stimulas	Mžk_M21	6 balai	<i>gražiai skamba, maloniai</i>
	Pn_M14	7 balai	<i>mielai skamba</i>
	Rk_V02	6 balai	<i>graži, specifinė</i>
	Ut_V15	4 balai	<i>negražus akcentas</i>
H tekstas-stimulas	An_V02	6 balai	<i>graži, maloni</i>
	Rk_M15	7 balai	<i>gražus tarimas</i>
	Pln_V11	5 balai	<i>nelabai graži</i>
	Mžk_V06	5 balai	<i>maloni ausiai</i>

Kaip matyti, tas pats tekstas-stimulas įvertinamas ir kaip patrauklus, ir kaip nepatrauklus (žr. vertinimų pavyzdžius 1 lentelėje). Kaip tik toks dichotomiškas vertinimas ir vertinamųjų nuostatų argumentacija grįstą išvalgą, kad estetiinę vertę kurią pats kodas, o ne tai, kas yra aplink jį – kokios nors sociokultūrinės konotacijos ar, kaip pasakytų V. V. Kogan ir S. M. Reiterer – sociokultūrinė aura (2021: 2). Vis dėlto tekstų-stimulų panašumo į bendrinę kalbą ir patrauklumo įverčių sąsajos tokią prielaidą dėl prigimtinių charakteristikų (čia prisimintinos prigimtinės vertės ar garsų sklaidos hipotezės) naikina. Reikia pripažinti, kad vertinamąją jaunuolių reakciją dėl tekstų-stimulų gražumo galima sieti, o kai kuriais atvejais netgi tapatinti su panašumo į bendrinę kalbą vertinimu. Pagrindinis projekto „Regioninių variantų ir tariamiosios bendrinės kalbos (kvazistandarto) sklaida XXI amžiaus pradžioje: percepcinis tyrimas“ sumanymas buvo – identifikuoti, kas paprastųjų vertinimu yra bendrinė kalba, o kas ne, t. y. pripažįstama kaip žymėtasis tarminis kodas. Kitaip tariant, vertintas vadinamojo kvazistandarto (ar kvazistandartų) įsitvirtinimas tarp paprastųjų kalbos bendruomenės narių. Jaunuoliai klausomų tekstų-stimulų panašumą į bendrinę kalbą, tiksliau jų turimą bendrinės vaizdinį, taip pat kaip ir klausomų tekstų estetiką, vertino 7-balėje semantinio diferencialo skalėje žymėdami panašumo ar nepanašumo į bendrinę kalbą vertę nuo 1 iki 7 balų, 1 balu įvertindami tekstą-stimulą kaip visai nepanašų į bendrinę kalbą, 7 balais – kaip labai panašų į bendrinę kalbą. Įverčiai nuo 1 iki 7 tiriamiesiems leido diferencijuoti tekstų-stimulų percepciją. Taigi tekstų-stimulų patrauklumo įverčių ir tekstų-stimulų vertinimo pagal panašumą į bendrinę kalbą rezultatų sąsaja yra pagrindas svarstyti tarmiškumo estetinės vertės savarankiškumo klausimą, arba – įvertinti H. Gileso, R. Y. Bourhiso, P. Trudgillio ir A. Lewiso primestų normų ar R. van Bezooijen normų sklaidos hipotezes remiantis lietuvių kalbos tarmiškumo percepcijos duomenimis.

Kaip matyti (žr. 5 pav.), paprastieji kalbos bendruomenės nariai sąlyginiame kontinuuame *tarmė* → *bendrinė kalba* pagal panašumą į bendrinę kalbą palankiausiai įvertina rytinių rytų aukštaičių regiolekto žymenų turintį H tekstą-stimulą, nepanašiausias tiriamiesiems yra žemaičių regiolekto žymenis reprezentuojantis B tekstas-stimulas.

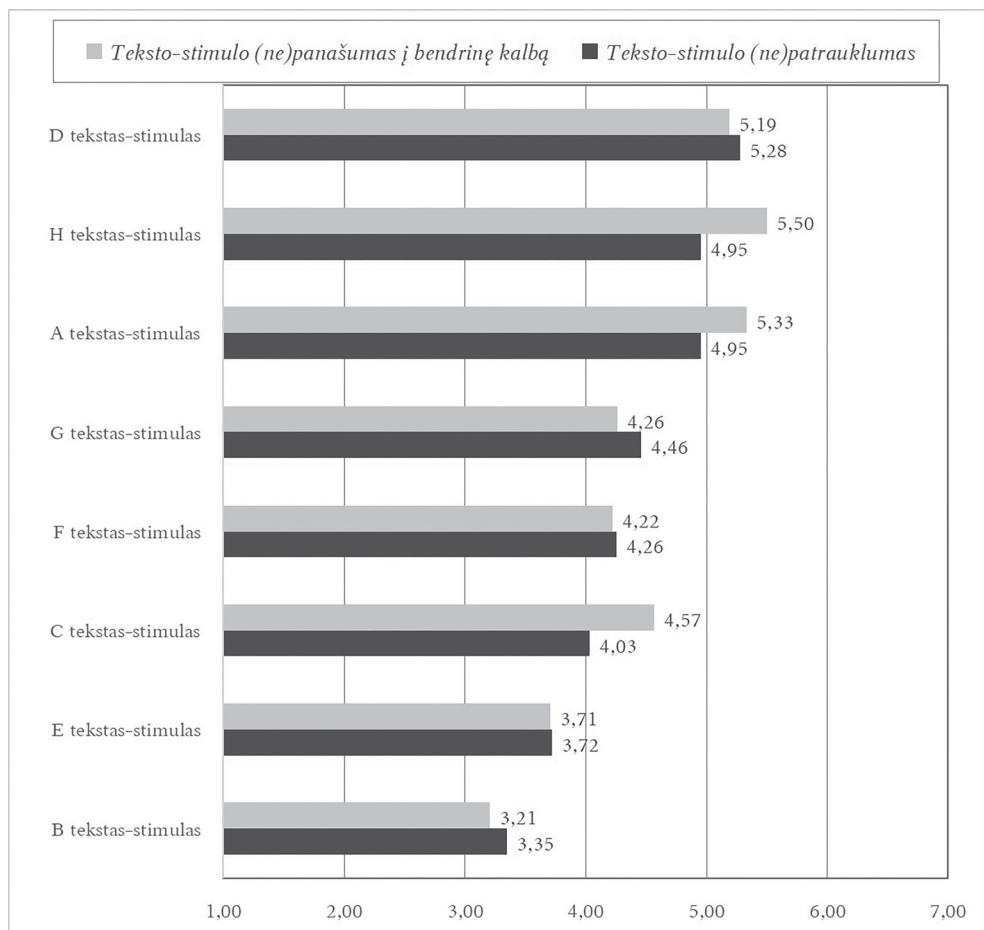
Nevertinant kalbinių charakteristikų lygmeniu, t. y. kurios konkrečios vieno ar kito teksto-stimulo ypatybės lėmė tokius panašumo ar nepanašumo į bendrinę kalbą įverčius (apie tai žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Brazaitienė 2020: 151–176), sugretintinos panašiausių ir nepanašiausių į bendrinę kalbą įverčių ir estetinės percepcijos įverčių sekos (žr. 6 pav.).

5 PAV. Tekstų-stimulų (ne)panašumas į bendrinę kalbą

Kaip matyti (6 pav.), nuosekliausiai pagal panašumo ir patrauklumo požymius vertinti žemaičių regiolektų žymenis reprezentuojantys E ir B tekstai-stimulai ir vakarinių rytų aukštaičių regiolektui atstovaujantis F tekstas-stimulas. Rytinių rytų aukštaičių regiolektų žymenis reprezentuojančio H teksto-stimulo, šiaurinių vakarų aukštaičių regiolektų žymenis reprezentuojančio C teksto-stimulo ir pietų aukštaičių regiolektui atstovaujančio A teksto-stimulo raiškos panašumo į bendrinę kalbą įverčiai yra kiek aukštesni už šių tekstų-stimulų raiškos estetiškumo įverčius. Vis dėlto, nors panašumo į bendrinę kalbą įverčių seka – $H \rightarrow A \rightarrow D \rightarrow C \rightarrow G \rightarrow F \rightarrow E \rightarrow B$ – nuo tekstų-stimulų patrauklumo įverčių sekos – $D \rightarrow H \rightarrow A \rightarrow G \rightarrow F \rightarrow C \rightarrow E \rightarrow B$ – šiek tiek skiriasi, vertinant apibendrintai galima konstatuoti šių dviejų parametrų priklausomybę. Tarpinėse pozicijose patrauklumo ir panašumo į bendrinę kalbą sekose išsidėsčiusių pietinių vakarų aukštaičių regiolektų ir vakarinių rytų aukštaičių regiolektų žymenis reprezentuojančių tekstų patrauklumo ir panašumo įverčiai menkai tarpusavyje tesiskiriantys. G teksto-stimulo panašumas į bendrinę kalbą, visų punktų

tiriamųjų vertinimu, yra 4,26 balo, o patrauklumas – 4,46 balo. Tokius įverčių vidurkius lemia tai, kad tiriamieji 7 arba 6 balais šio teksto-stimulo gražumą vertino dažniau: 12,36 proc. visų tiriamųjų įvertino tekstą kaip labai gražios kalbos tekstą ir skyrė 7 balus, 16,63 proc. – 6 balus. Panašumas į bendrinę kalbą vertintas kritiškiau – 7 balais vertino 5,52 proc. visų tiriamųjų, 6 balais – 12,94 proc. Tokios pačios ir vakarinių rytų aukštaičių regiolektui atstovaujančio F teksto-stimulo įverčių skirčių priežastys. Kiek kitokia šiaurinių vakarų aukštaičių regiolekto žymenis reprezentuojančio C teksto-stimulo percepcija. Šio teksto-stimulo panašumą į bendrinę kalbą 7 balais įvertino 6,46 proc. visų punktų jaunuolių, 6 balais – net 21,18 proc. Estetiškumo percepcijos rezultatai griežtesni – kaip labai gražios kalbos tekstas, skiriant 7 balus, C tekstas-stimulas įvertintas 4,48 proc. jaunuolių. Prie 6 balų semantinio diferencialo skalėje savo vertinimą žymėjo 12,68 proc. tiriamųjų, be to, minimalius 1 arba 2 balų patrauklumo įverčius skyrė 16,59 proc. jaunuolių, išreikšdami nuostatą, kad jiems teksto-stimulo kalba yra labai negraži. Kad šiaurinių vakarų aukštaičių regiolekto žymenis reprezentuojantis tekstas-stimulas visai nepanašus į bendrinę kalbą semantinio diferencialo skalėje atskleidė 7,98 proc. tiriamųjų, pažymėdami 1 arba 2 balus. Vis dėlto tokios skirtys pirminės prielaidos dėl šių dviejų parametrų (panašumo į bendrinę kalbą ir patrauklumo) priklausomybės nekeičia. Kitaip – teksto-stimulo panašumas į bendrinę kalbą, tiksliau – jaunuolių turimą bendrinės kalbos vaizdinį, veikia ar net lemia tekstų-stimulų hierarchizavimą pagal patrauklumą. Šią įžvalgą dar labiau tvirtina tiriamųjų teikiami komentarai – jaunuoliai neretai vienokį ar kitokį teksto-stimulo įvertį grindžia panašumo ar nepanašumo į bendrinę kalbą argumentais. Taigi galima pasižiūrėti, kaip šių tekstų-stimulų patrauklumas konceptualizuojamas per ryšį su bendrine kalba. Galima palyginti rytinių rytų aukštaičių raiškai atstovaujančio H teksto-stimulo (įvertinto kaip panašiausio į bendrinę kalbą), pietų aukštaičių regiolekto žymenis reprezentuojančio D teksto-stimulo (įvertinto kaip patraukliausio) ir žemaitiškojo B teksto-stimulo (įvertinto ir kaip nepanašiausio į bendrinę kalbą, ir kaip nepatraukliausio) patrauklumą ar nepatrauklumą, taip pat palyginimui – panašumą ar nepanašumą į bendrinę kalbą, grindžiančius *emic* naratyvo, rekonstruojamo iš jaunuolių atvirųjų komentary, fragmentus (žr. 2 lentelė).

6 PAV. Tekstų-stimulų (ne)panašumo į bendrinę kalbą ir (ne)patrauklumo vertinimo sąsaja

2 LENTELĖ. Patrauklumo ir panašumo į bendrinę kalbą įverčių argumentai (pavyzdžiai)

Tekstas-stimulas	Tiriamasis	Panašumo į bendrinę kalbą įvertis	Įverčio argumentas	Patrauklumo įvertis	Įverčio argumentas
B tekstas-stimulas	Al_V16	3 balai	<i>kitaip žymiai tariama</i>	3 balai	<i>nelabai graži, nes nėra panaši į bendrinę</i>
	Klp_M07	4 balai	<i>yra „nukandamos“ galūnės žodžių</i>	5 balai	<i>kalba nėra panaši į bendrinę</i>
	Šl_M02	3 balai	<i>labai keistai taria, kirčiuoja</i>	3 balai	<i>nepanaši į bendrinę, keista</i>
	Tl_M21	3 balai	<i>trumpina galūnes, nekirčiuoja taisyklingai žodžių</i>	3 balai	<i>graži tik bendrinė kalba</i>
D tekstas-stimulas	An_M09	4 balai	<i>nes taisyklingai taria</i>	5 balai	<i>nes man gražu, bendrinė tokia</i>
	Klp_V04	7 balai	<i>nes labai taisyklinga</i>	7 balai	<i>nes panašu į bendrinę</i>
	Kn_M11	5 balai	<i>vienodi žodžiai</i>	6 balai	<i>panaši į bendrinę kalbą</i>
	Ps_M22	6 balai	<i>galūnių tarimas truputį skiriasi nuo bendrinės</i>	6 balai	<i>nedaug trūksta iki bendrinės kalbos identiškumo</i>
H tekstas-stimulas	Klp_M06	6 balai	<i>kirčiuojama o</i>	7 balai	<i>nes panaši į bendrinę</i>
	Mžk_V14	7 balai	<i>labai gražu</i>	7 balai	<i>panašu į bendrinę</i>
	Vrn_V11	7 balai	<i>mano manymu, čia bendrinė</i>	6 balai	<i>nes bendrinė</i>
	Tl_M25	5 balai	<i>dauguma žodžių skambėjo panašiai į bendrinę k.</i>	6 balai	<i>nes gana panaši į bendrinę</i>

Pridurtina, kad tokie tarmiškumo įverčiai pagrindžia ne tik primestų normų (taip pat normų sklaidos) ar socialinių konotacijų (taip pat konteksto) hipotezes. Kaip minėta, PD paradigmos R. van Bezooijen panašumo hipotezė paaiškina palankesnius kalbos ar kodo panašaus į standartinę (bendrinę) kalbą vertinimus (Bezooijen 2002: 15), taigi tiriamųjų *emic* naratyvo fragmentai, kuriuose

išryškėja vertinamosios nuostatos turinys – *gražu, nes panašu į bendrinę kalbą, negražu – nes nėra panašu į bendrinę kalbą* (žr. 2 lentelę) – parodo olandų tyrėjos panašumo hipotezės universalumą. Be to, atkreiptinas dėmesys, kad tekstų-stimulų estetikos įverčiai dažnai argumentuojami per taisyklingumo ir netaisyklingumo perspektyvą. Taisyklingumo matmuo *etic* naratyvuose pirmausia asocijuojamas su bendrine kalba. *Emic* naratyvui būdinga nesavarančios, bet tam tikru aspektu holistinės nuostatos, t. y. integruojančios kelių sąlygų išpildymą, raiška. Viena iš svarbesnių sąlygų – taisyklingumas: *gražu, nes taisyklinga* (žr. 3 lentelę). Šis ryšys (gražumo ir taisyklingumo) *etic* naratyvuose, kuriuose vienaip ar kitaip operuota paprastųjų kalbos bendruomenės narių informacija, užsimintas netgi anksčiau nei pradėti plėtoti nuostatų tyrimai. Pasak Samu Imre (1963 m.) – tradicinės tarmėtyros atstovo, vengrų kalbos atlaso rengėjo, konceptai „taisyklinga kalba“ ir „graži kalba“ tiriamųjų metalingvistinių komentarų lygmeniu yra beveik neatskiriamas dalykas (cit. iš Kontra 2002: 206).

3 LENTELĖ. Patrauklumo įverčių argumentų pavyzdžiai

Tekstas-stimulas	Tiriamasis	Patrauklumo įvertis	Įverčio argumentas
A tekstas-stimulas	Al_V07	6 balai	<i>taisyklingai kalba</i>
	Jnš_V29	6 balai	<i>taisyklingai kalba</i>
	Jrb_V05	6 balai	<i>nes taisyklingai beveik kalba</i>
	Tl_M21	5 balai	<i>nes kalba taisyklingai pakankamai</i>
B tekstas-stimulas	An_V04	2 balai	<i>netaisyklingai kirčiuoja</i>
	Krtn_M06	1 balas	<i>netaisyklinga kalbėsena</i>
	Mrj_M16	3 balai	<i>netaisyklinga kalba</i>
	Pn_M06	2 balai	<i>kalbama labai netaisyklingai</i>
C tekstas-stimulas	Šk_M08	6 balai	<i>gražiai, taisyklingai, tik nepatiko, kaip kirčiavo žodį „esu“</i>
	Ukm_M22	2 balai	<i>netaisyklinga</i>
	Ut_V07	7 balai	<i>taisyklinga kalba</i>
	Vrn_M24	5 balai	<i>gražiai, pakankamai taisyklingai skamba</i>
D tekstas-stimulas	Pn_V20	7 balai	<i>nes taria žodžius taisyklingai</i>
	Jnšk_M15	7 balai	<i>taisyklingai tariaimi žodžiai</i>
	Klp_M14	6 balai	<i>taisyklingai kalba</i>
	Skd_M17	3 balai	<i>netaisyklingai tariaimi kai kurie žodžiai</i>

Teks- tas-stimu- las	Tiriamasis	Patrauklumo įvertis	Įvertčio argumentas
E tekstas- stimulas	Al_V04	4 balai	<i>kuo kalba netaisyklingesnė – tuo ji tampa vis labiau negraži</i>
	Jrb_M14	3 balai	<i>skamba it netaisyklingai kirčiuojama, nukandama galūnė</i>
	Ps_M25	2 balai	<i>netaisyklinga, nukertamos galūnės, o kai kuriems žodžiams ne</i>
	Vrn_M35	2 balai	<i>netaisyklingas tarimas</i>
F tekstas- stimulas	Jnš_V18	4 balai	<i>netaisyklingai kalba</i>
	Ps_V14	5 balai	<i>netaisyklinga</i>
	Pn_M18	3 balai	<i>nes netaisyklingai kirčiuojama</i>
	Šl_M12	6 balai	<i>nėra labai netaisyklinga</i>
G tekstas- stimulas	Mžk_M03	5 balai	<i>taisyklingiau kirčiuojama</i>
	Ps_M31	2 balai	<i>netaisyklingai kirčiuojama</i>
	Ut_V04	5 balai	<i>bando kalbėti taisyklingai, bet nesiseka</i>
	Vrn_M17	5 balai	<i>kalbama visai taisyklingai</i>
H tekstas- stimulas	Al_M11	7 balai	<i>kalba taisyklingai</i>
	An_M05	7 balai	<i>taisyklinga kalba</i>
	Šk_M07	6 balai	<i>per taisyklingai</i>
	Ut_M06	6 balai	<i>taisyklinga, aiškus</i>

Kaip matyti iš *emic* naratyvo fragmentų, paprastieji kalbos bendruomenės nariai yra nevienodai griežti keldami taisyklingumo reikalavimus, tačiau tiriamajam klausimui – tarmiškumo estetinei vertei ir jos sąsajoms su kitomis vertėmis – griežtumo ar negriežtumo skirtis nėra labai svarbi, šiuo atveju svarbu yra principinė priklausomybė, kitaip – konceptų „taisyklinga kalba“ ir „graži kalba“ atitikties.

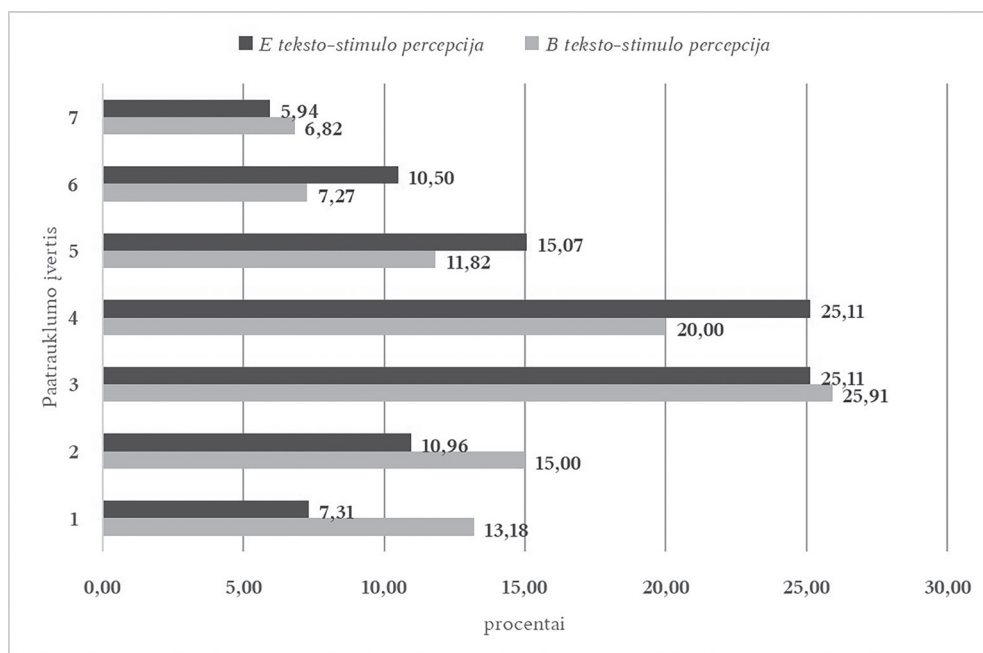
2.2. Tekstų-stimulų percepcijos rezultatai: kalbinės gimtinės veiksnys

Galima teigti, kad kiek mažiau nei bendrinės kalbos veiksnys tiriamųjų percepciją veikia kalbinės gimtinės veiksnys. Arba, remiantis R. van Bezooijen vadinamosios atpažinimo hipotezės samprata, galima paaiškinti, pavyzdžiui,

jaunųjų šiauliečių patraukliausių ir nepatraukliausių tekstų-stimulų seką: $D \rightarrow A \rightarrow H \rightarrow C \rightarrow G \rightarrow F \rightarrow E \rightarrow B$. Šiaulių punkto tiriamieji šiaurinių vakarų aukštaičių regiolekto žymenis reprezentuojančiam C tekstui-stimului raiškos patrauklumo hierarchijoje skiria vietą iš karto po panašiausių į bendrinę kalbą ir gražiausių D, A ir H tekstų-stimulų. Suabsoliutinti kalbinės gimtinės veiksnio jaunųjų šiauliečių percepcijai nederėtų, vis dėlto atkreiptinas dėmesys į tai, kad, vertindami C teksto-stimulo raiškos panašumą į kalbinės gimtinės kodą, 7,89 proc. tiriamųjų šio teksto-stimulo raišką beveik prilygino kalbinės gimtinės kodui, panašumą įvertindami 7 iš 7 balų; 21,05 proc. punkto tiriamųjų panašumą įvertino 6 iš 7 balų. Argumentuodami teksto-stimulo panašumo į kalbinės gimtinės kodą įverčius, jaunuoliai atvirai išreiškė kalbinės gimtinės kodo tapatumą šiaurinių vakarų aukštaičių regiolekto žymenis reprezentuojančiam C tekstui-stimului, pavyzdžiui: Šl_M05 tiriamoji savo įvertį komentavo – *nes mūsų mieste tikrai taip kalbama* (7 balai); Šl_M11 – *mano mieste kalbama panašiai* (5 balai); Šl_V01 – *panaši, nes mes panašiai kalbame* (6 balai); Šl_M06 – *dažnai taip pati šneku* (7 balai); Šl_V04 – *panašiai kalbu tik daugiau žargonu* (6 balai).

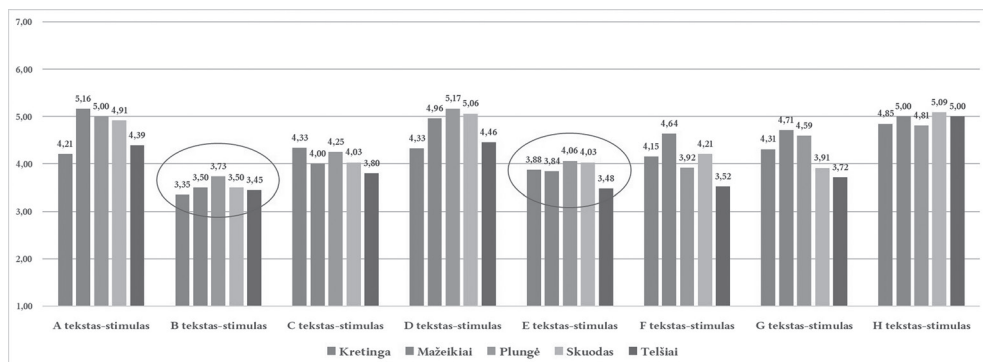
Kad kodo pažinimas, o dar labiau – jo pripažinimas savu kodu turi poveikį tarmiškumo estetiniam įverčiams patvirtina jaunųjų marijampoliečių patraukliausių ir nepatraukliausių tekstų-stimulų seka: $D \rightarrow G \rightarrow H \rightarrow A \rightarrow F \rightarrow E \rightarrow C \rightarrow B$. Pietinių vakarų aukštaičių regiolekto žymenis reprezentuojantis G tekstas-stimulus gražumo hierarchijoje paslenkamas į antrąją poziciją (5,54 balo), tik pietų aukštaičių regiolekto žymenis reprezentuojantis D tekstas-stimulus įvertinamas palankiau (5,82 balo). G teksto-stimulo panašumą į kalbinės gimtinės kodą jaunieji marijampoliečiai įvertino 6,34 balo. Be to, net 81 proc. jaunųjų marijampoliečių G tekstą-stimulą lokalizuoja Marijampolėje. Taigi ir pieštinio žemėlapiu užduoties duomenys atskleidžia kodo pripažinimą kalbinės gimtinės kodu. Vadinas, patrauklumo įverčius sieti su kalbinės gimtinės veiksmu yra pagrįsta. Tokią įžvalgą tvirtina pačių tiriamųjų *emic* naratyvo fragmentai, pavyzdžiui: Mrj_M04 tiriamoji G teksto-stimulo gražumą vertina 6 balais, *nes man patinka mano tarmė*; Mrj_M09 – vertina 7 balais, *nes mano – suvalkiečių – tarmė yra gražiausia*; Mrj_M16 – vertina 6 balais, *nes man patinka mūsų suvalkietiškas akcentas*. Jaunasis marijampolietis Mrj_V11 7 balų patrauklumo įvertį argumentuoja – *geriausiai skamba iš visų*, o panašumo į kalbinės gimtinės 7 balų įvertį paaiškina taip – *nes ji yra mano kalba*. Kaip tik toks *emic* naratyvo fragmentas aiškiausiai pagrindžia tarmiškumo estetinės vertės sąsają su kalbine tiriamųjų tapatybe. Kad gimtasis dialektas paprastųjų kalbos bendruomenės narių vertinamas kaip pakankamai gražus yra atkreipęs dėmesį ir jau minėtas tradicinės tarmėtyros atstovas S. Imru (cit. iš Kontra 2002: 206). Vis dėlto reikia pažymėti, kad, kitaip nei pripažintas (kad ir tariamas!) panašumas į bendrinę kalbą, pripažintas teksto-stimulo panašumas į kalbinės gimtinės kodą nebūtinai veikia kaip

patrauklumo sąlyga. Iš paskirų punktų percepcijos tyrimo rezultatų išryškėja tendencija, kad pripažinti kaip tarmiškiausi, t. y. nepanašiausi į bendrinę kalbą, tekstai-stimulai nėra įvertinami kaip patrauklesni. Tas pasakytina, pavyzdžiui, apie žemaičių regiolekto žymenis reprezentuojančių B ir E tekstų-stimulų įvertčius tuose punktuose, kurie objektyviai pakliūva į žemaičių regiolekto arealą. Pirminė prielaida, jei kalbinės giminės veiksnį vertintume kaip besąlygiškai lemianti „kalbinį skonį“, būtų tokia – žemaičių regiolektui atstovaujantys tekstai-stimulai bus įvertinti kaip labiau patrauklūs nei nepatrauklūs. Vis dėlto taip nenutinka. Pavyzdžiui, tik 6,82 proc. žemaitiškųjų punktų tiriamųjų vertindami B teksto-stimulo patrauklumą skyrė 7 balus, dar 7,27 proc. – teksto-stimulo patrauklumą vertino 6 balais. Kaip labai nepatrauklų B teksto-stimulo įvertino beveik 30 proc. tiriamųjų, jie skyrė 1 ar 2 balus. Šiek tiek nuosaikesnė, bet vis dėlto panaši ir E teksto-stimulo percepcija (žr. 7 pav.).

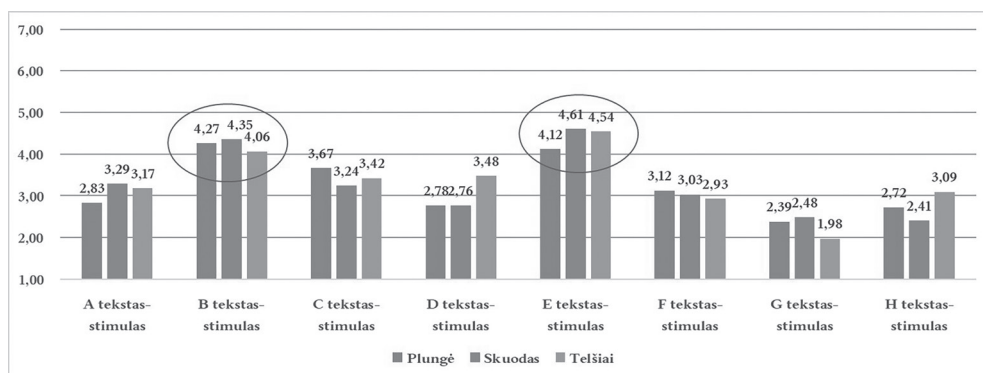
7 PAV. B ir E tekstų-stimulų patrauklumas žemaitiškųjų punktų tiriamųjų vertinimu

Nors paskirų žemaitiškųjų punktų patrauklumo sekos šiek tiek variantiškos, tačiau vienas iš žemaičių regiolekto žymenis reprezentuojantis B tekstas-stimulas visada įvertinamas kaip nepatraukliausias, o antrasis – E tekstas-stimulas – kai kuriuose punktuose įvertinamas kaip patrauklesnis už vakarinių rytų aukštaičių regiolekto žymenis reprezentuojantį F tekstą-stimulą arba pietinių vakarų aukštaičių regiolekto žymenis reprezentuojantį G tekstą-stimulą (žr. 8 pav.).

8 PAV. Tekstų-stimulų patrauklumas žemaitiškųjų punktų tiriamųjų vertinimu

Būtina pridurti, kad trijų žemaitiškųjų punktų – Telšių, Plungės ir Skuodo – tiriamieji abu žemaičių regiolekto žymenis reprezentuojančius tekstus-stimulus per PD tyrimą vertindami klausomų tekstų panašumą į kalbinės gimtinės kodą, įvertino kaip panašiausius iš visų (žr. 9 pav.).

9 PAV. Tekstų-stimulų siejimas su kalbine gimtine

Nors panašumo į kalbinę gimtinę įverčiai nėra aukšti, vis dėlto tarp visų regiolektinių tekstų-stimulų jų panašumas į kalbinės gimtinės kodą pripažintas dažniausiai. Pridurtina, kad E tekstą-stimulą kaip panašiausią į kalbinės gimtinės kodą vertino ir jaunieji kretingiškiai (4,28 balo) ir mažeikiškiai (4,58 balo). Tiriamųjų įverčių komentarai paantrina, kad tekstai-stimulai buvo atpažinti kaip kalbinės gimtinės kodai, pavyzdžiui: Skd_M20 tiriamoji, 7 balais įvertinusi B teksto-stimulo panašumą į kalbinės gimtinės kodą, komentuoja – *labai [panaši], nes tai mano regiono kalba*; Tel_M21 tiriamoji, taip pat panašumui į kalbinę gimtinę skyrusi 7 balus, argumentuoja – *nes ir mes trumpiname galūnes*,

blogai kirčiuojame žodžius; Skd_V09 tiriamasis 6 balus pagrindžia – labai panaši. Jaunasis plungiškis Pln_V09 panašumą į kalbinę gimtinę net ir bando užrašyti mėgėjišku tarminiu grafolektu – žemaitėje vara. Taigi apibendrinant kalbinės gimtinės veiksnį patrauklumo vaizdiniui pasakytina, kad, gretinant su bendrinės kalbos veiksnium, kalbinės gimtinės veiksnys yra sąlygiškesnis.

IŠVADOS

Atlikus tarmiškumo estetinės vertės tyrimą, formuluotinos tokios apibendrinamosios išvalgos ir tolesnio diskurso dėl kodų estetikos prielaidos, remiantis PD prieiga:

- 1) Tekstų-stimulų, reprezentuojančių skirtingų regiolektų žymenis, patrauklumo percepcija grindžia apibendrinamąją išvalgą, kad tarmiškumo estetinę vertę tik iš dalies lemia varianto inherentinės charakteristikos. Kodų estetikos tyrimų tradicijos požiūriu, ši išvalga nėra originali ir nauja, bet ją paremiant lietuvių kalbos tarmiškumo percepcijos duomenimis galima išitraukti į bendrąją kalbų (kodų) estetikos *etic*, t. y. tyrėjo, kritinį diskursą. Taigi įvertinant *emic*, t. y. paprastojo bendruomenės nario, perspektyvoje išryškėjančias bendras tekstų-stimulų patrauklumo percepcijos tendencijas, konstatuotina, kad kalbų (kodų) percepciją ir vertinimą aiškinančios hipotezės leidžia sistemiškai vertinti lietuvių kalbos tarmiškumo estetikos *emic* naratyvo duomenis ir kurti nuoseklų tarmėtyros diskursą. Labiausiai paprastojo kalbos bendruomenės nario percepciją paaiškina primestų normų ar normų sklaidos, taip pat socialinių konotacijų hipotezės, konceptualizuojančios ir pagrindžiančios kodų pridėtinės estetinės vertės charakteristiką.
- 2) Tekstų-stimulų percepcijos tyrimo, atlikto dvidešimt viename regioniniame punkte ir trijuose didmiesčiuose (Vilniuje, Kaune ir Klaipėdoje), duomenys leidžia teigti, kad tarp paprastųjų kalbos bendruomenės narių egzistuoja universalūs patraukliausio ir nepatraukliausio tarmiškumo vaizdiniai. Galima teigti, kad kaip gražiausi ar gražesni kodai percepcijos lygmeniu yra įvertinami tie regiolektai, kurie yra panašesni į bendrinę kalbą. Tokia apibendrinamoji išvalga atitaria teoriniame diskurse išplėtotai panašumo hipotezės sampratai, aktualinančiai bendrinės kalbos veiksnį. Būtina pažymėti, kad bendrinė kalba šiuo atveju turi būti suprata kaip paprastojo kalbos bendruomenės nario turimas bendrinės kalbos vaizdinys, kuris, nepaisant jo tikslumo ar netikslumo (t. y. įvertintinas kvazistandarto įsitvirtinimas), ir tampa patrauklumo matavimo, vertinimo pagrindu. Reikia nepamiršti, kad *emic*, t. y. paprastojo kalbos bendruomenės nario, ir *etic*, t. y. pirmiausia tyrėjo, pasaulio matymo ir prasmės konstravimo būdai yra netapatintini,

vieno iš jų reikalavimų negalima perkelti kitam, nes taip iš esmės būtų sunaikinama viena iš prasmų, kuri dėl to, kad yra kitokia, netampa mažiau reikšminga. Tiriamuoju atveju – paprastojo kalbos bendruomenės nario su(si)kuriamas tarmiškumo vaizdinys yra svarbus tarmėtyros objektas, kurio dekonstrukcija plečia (gali plėsti) tarmėtyros *etic* naratyvą. Taigi apibendrinamoji įžvalga dėl kodų estetikos hierarchijos patikslintina taip – kaip gražiausi ar gražesni kodai percepcijos lygmeniu yra įvertinami tie regiolektai, kurie yra atpažįstami ir pripažįstami kaip panašesni į bendrinę kalbą. Kaip išryškėjo apibendrinus PD percepcijos tyrimo duomenis, kaip gražiausia, nes panašiausia į bendrinę kalbą (t. y. turimą vaizdinį), įvertinta pietų aukštaičių regiolekto žymenis ir rytinių rytų aukštaičių regiolekto žymenis reprezentuojančių D, H ir A tekstų-stimulų raiška; kaip negražiausia, nes labiausiai besiskirianti nuo bendrinės kalbos (t. y. turimo vaizdinio) – įvertinta žemaičių regiolekto žymenis reprezentuojančių B ir E tekstų-stimulų raiška. Tokie rezultatai, įtvirtinantys bendrinės kalbos, tiksliau – bendrinės kalbos vaizdinio, reikšmę tarmiškumo estetikai, grindžia įžvalgą, kad paprastajam kalbos bendruomenės nariui tarmiškumo estetinę vertę „sukuria“ tai, kas yra už kalbos ribų.

- 3) PD tyrimo rezultatai leidžia įvertinti, kaip kalbinės gimtinės veiksnys lemia tarmiškumo estetikos įverčius. Straipsnyje formuluotinos tik pirminės įžvalgos, kad klausomo varianto pripažinimas savu kodu gali lemti palankesnę tarmiškumo estetikos vertinimą, vis dėlto, kitaip nei pripažintas (kad ir tariamas!) panašumas į bendrinę kalbą, pripažintas teksto-stimulo panašumas į kalbinės gimtinės kodą nebūtinai veikia kaip patrauklumo sąlyga. Gretinant su bendrinės kalbos veiksmiu, kalbinės gimtinės veiksnys tarmiškumo patrauklumo vaizdiniui formuotis yra sąlygiškesnis, kuris „suveikia“, jei išpildoma pirmoji sąlyga – teksto-stimulo reprezentuojamas tarmiškumas, žinoma, paprastojo kalbos bendruomenės nario nuostatų ir percepcijos lygmeniu, sąlyginiame kontinuume *tarmė* → *bendrinė kalba* paslenkamas link bendrinės kalbos.

Apibendrinant nagrinėtus dalykus būtina pabrėžti, kad šiame straipsnyje įžvalgos dėl tarmiškumo estetikos vertės remiasi tik vienos amžiaus grupės tiriamųjų, dalyvavusių PD tyrime, duomenimis, antra, per kalbamąjį tyrimą estetikos naratyvui plėtoti sukaupti tik percepcijos duomenys, t. y. vertinant tarmiškumo patrauklumą ar nepatrauklumą, nesiremiam apriorinių nuostatų (verbalizuotų ar vizualizuotų) medžiaga. Taigi reikia pripažinti, kad šiame straipsnyje plėtojamos įžvalgos vertintinos kaip PD paradigmos tarmiškumo estetikos diskurso fragmentas, kuris būtinai tikslintinas ir plėtotinos įvairiomis kryptimis, pavyzdžiui, tarmiškumą reprezentuojančių tekstų-stimulų percepciją

gretinant su apriorinių nuostatų duomenimis ar į tarmiškumo estetikos tyrimą nuosekliai įtraukiant pieštinių žemėlapių medžiagą.

LITERATŪRA

Aliūkaitė Daiva 2007: Tarminio kalbėjimo estetinė vertė: nuostatų tyrimas. – *Tekstai ir kontekstai: transformacijų sklaida*, red. J. Krūminienė, Kaunas: Vilniaus universiteto leidykla, 211–223.

Aliūkaitė Daiva 2009: Bendrinės kalbos vaizdiniai: *kvizistandarto* problema. – *Respectus Philologicus* 16(21) A, 160–187. Prieiga internete: <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2009~1519745401022/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>.

Aliūkaitė Daiva 2011: Jaunųjų žemaičių raiškos idealai: sąmoningosios nuostatos. – *Respectus Philologicus* 20, 209–220. Prieiga internete: <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2011~1367175734827/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>.

Aliūkaitė Daiva 2019: Objektyvusis tarmiškumas: požymiai ir vertė. – *Respectus Philologicus* 35(40), 63–91. Prieiga internete: <https://www.zurnalai.vu.lt/respectus-philologicus/article/view/12717>.

Aliūkaitė Daiva 2020: Tarmiškumo tvarumas didmiestyje: *emic* naratyvo kūrėjo perspektyva. – *Respectus Philologicus* 38(43), 85–100. Prieiga internete: <https://www.zurnalai.vu.lt/respectus-philologicus/article/view/20645/19768>.

Aliūkaitė Daiva 2020a: Tarmiškumo tvarumas Lietuvos regionuose: *emic* naratyvo kūrėjo perspektyva. – *Lietuvių kalba* 15, [1–20]. Prieiga internete: <https://www.zurnalai.vu.lt/lietuviu-kalba/article/view/22435/21702>.

Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė 2014: Geolektų ir regioninių dialektų formavimosi ypatumai. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai*, sud. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, Vilnius: leidykla „Briedis“, 257–262.

Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė 2016: Perceptyviosios dialektologijos instrumentai ir tyrimų kryptys: variantų arealai mentaliniuose žemėlapiuose (Biržų atvejis). – *Acta Linguistica Lithuanica* 74, 89–120. Prieiga internete: <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2016~1479058326071/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>.

Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė 2019: Paprastojo kalbos bendruomenės nario naratyvas: kur ir kodėl (su)kuriamas vietos tarmiškumas. – *Lietuvių*

kalba 13, [1–22]. Prieiga internete: <https://www.zurnalai.vu.lt/lietuviu-kalba/article/view/22481>.

Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė, Čepaitienė Agnė, Brazaitienė Laura 2020: *Lietuvių kalbos variantai: tyrėjo ir paprastojo kalbos bendruomenės nario perspektyvos*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Bakšienė Rima 2015: Tarminio kalbėjimo savivertė ir gyvybingumas: XXI a. pradžios Šakių ir Jurbarko šnektos. – *Lietuvių kalba* 9, [1–20]. Prieiga internete: <https://www.journals.vu.lt/lietuviu-kalba/article/view/22631/21863>.

Bakšienė Rima 2019: Tarminio kalbėjimo vertinimas PAPRŪSĖJE: XXI a. pradžios Vištyčio arealo tyrimas. – *Lietuvių kalba* 13, [1–17]. Prieiga internete: <https://www.zurnalai.vu.lt/lietuviu-kalba/article/view/22487>.

Baranauskienė Viktorija, Krupickaitė Dovilė 2012: Lietuvos miestų gyventojų tarminės regioninės savimonės ypatumai (sociolingvistinio tyrimo duomenimis). – *Taikomoji kalbotyra* 1, [1–22]. Prieiga internete: <https://www.zurnalai.vu.lt/taikomojikalbotyra/article/view/17252/16418>.

Bezooijen van Renée 2002: Aesthetic Evaluation of Dutch. – *Handbook of Perceptual Dialectology 2*, eds. by D. Long, D. R. Preston, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 13–30.

Butkus Vigmantas, Šeškus Artūras 2010: Balio Sruogos „Dievų miškas“ kaip (savita) antropologinė studija. – *Literatūra* 52(1), 68–80. Prieiga internete: <https://www.zurnalai.vu.lt/literatura/article/view/7717>.

Cramer Jennifer 2018: The Emic and the Etic in Perceptual Dialectology. – *Language Regard: Methods, Variation and Change*, eds. by B. Evans, E. J. Benson, J. N. Stanford, Cambridge: Cambridge University Press, 62–79.

Dambrauskienė Diana 2020: Pietų žemaičių raseiniškių tarmių nominacijos ir įverčiai. – *Acta Linguistica Lithuanica* 83, 227–247. Prieiga internete: <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2020~1612722134975/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>.

Geržotaitė Laura 2019: Jaunųjų vakarų aukštaičių kauniškių kalbinės giminės vaizdiniai: Kauno, Jurbarko, Šakių, Marijampolės kalbinis (ne)giminiškumas. – *Bendrinė kalba* 92, [1–25]. Prieiga internete: <http://www.bendrinekalba.lt/?92>.

Geržotaitė Laura 2019a: Jaunųjų rytų aukštaičių – kupiškėnų ir uteniškių – kalbinės giminės vaizdiniai. – *Acta Linguistica Lithuanica* 81, 175–198. Prieiga internete: <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2019~1585085715323/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>.

Geržotaitė Laura, Čepaitienė Agnė 2016: Vilkaviškio jaunuolių kalbinė gimtinė: ribos, taisyklingumo ir patrauklumo vertės. – *Verbum* 7, 84–100. Prieiga internete: <https://www.journals.vu.lt/verbum/article/view/10288>.

Giles Howard 1970: Evaluative Reactions to Accents. – *Educational Review* 22(3), 211–227.

Giles Howard, Bourhis Richard, Davies Ann 1979: Prestige Speech Styles: The Imposed Norm and Inherent Value Hypotheses. – *Language and Society: Anthropological Issues*, eds. by W. C. McCormack, S. A. Wurm, The Hague: Mouton, 589–596.

Giles Howard, Bourhis Richard, Lewis Alan, Trudgill Peter 1974: The Imposed Norm Hypothesis: A Validation. – *Quarterly Journal of Speech* 60(4), 405–410.

Giles Howard, Niedzielski Nancy 1998: Italian is Beautiful, German is Ugly. – *Language Myths*, eds. by L. Bauer, P. Trudgill, New York: Penguin Books, 85–93.

Headland Thomas N. 1990: Introduction: A Dialogue Between Kenneth Pike and Marvin Harris on Emics and Etics. – *Emics and Etics: The Insider/Outsider Debate (Frontiers of Anthropology)*, eds. by T. N. Headland, K. Pike, M. Harris, T. Oaks, CA, US: Sage Publications, Inc., 13–27.

Iannàccaro Gabriele, Dell'Aquila Vittorio 2001: Mapping Languages from Inside: Notes on Perceptual Dialectology. – *Social & Cultural Geography* 2, Issue 3, 265–280.

Kalėdienė Laima 2013: Požiūris į tarmes ir nuostatos dėl jų vartojimo trijose Dzūkijos etnografinio regiono dalyse. – *Miestai ir kalbos II. Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis*, kolektyvinė monografija, moksl. red. M. Ramonienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 125–151.

Kliukienė Regina 2010: Tarmės mieste: mokėjimas, vartojimas ir kalbinės nuostatos. – *Miestai ir kalbos*, red. M. Ramonienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 91–105.

Kliukienė Regina 2014: Kalbėjimas su tėvais tarmiškai ir gyventojų požiūris į tarmes Žemaitijos miestuose (kiekybinė analizė). – *Taikomoji kalbotyra* 5, [1–15]. <https://www.zurnalai.vu.lt/taikomojikalbotyra/article/view/17458>.

Kogan Vita V., Reiterer Susanne M. 2021: Eros, Beauty, and Phon-Aesthetic Judgements of Language Sound. We Like It Flat and Fast, but Not Melodious. Comparing Phonetic and Acoustic Features of 16 European Languages. – *Frontiers in Human Neuroscience* 15, 1–22.

Kontra Miklós 2002: Where is the “Most Beautiful” and the “Ugliest” Hungarian spoken? – *Handbook of Perceptual Dialectology* 2, eds. by D. Long, D. R. Preston, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 205–218.

Long Daniel 1996: Quasi-standard as a Linguistic Concept. – *American Speech* 71(2), 118–135.

Massini-Cagliari Gladis 2004: Language Policy in Brazil: Monolingualism and Linguistic Prejudice. – *Language Policy* 3, 3–23.

Mikulėnienė Danguolė 2019: Tarmiškumo bruožų nomenklatūra: nuo tarminių požymių prie tarmiškumo žymenų. – *Respectus Philologicus* 35(40), 51–62. Prieiga internete: <https://www.zurnalai.vu.lt/respectus-philologicus/article/view/12716>.

Preston Dennis R. 1998: They Speak Really Bad English Down South and in New York City. – *Language Myths*, eds. by L. Bauer, P. Trudgill, London: Penguin Books, 139–149.

Preston Dennis R. 1999: Introduction. – *Handbook of Perceptual Dialectology* 1, ed. by D. R. Preston, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, XXIII–XL.

Preston Dennis R. 2018: Perceptual Dialectology. – *The Handbook of Dialectology (Blackwell Handbooks in Linguistics)*, 1st Edition, eds. by Ch. Boberg, J. Nerbonne, D. Watt, Hoboken NJ: John Wiley & Sons, 177–203.

Reiterer Susanne M., Kogan Vita V., Seither-Preisler Annemarie, Pesek Gašper 2020: Foreign Language Learning Motivation: Phonetic Chill or Latin Lover Effect? Does Sound Structure or Social Stereotyping Drive FLL? – *Psychology of Learning and Motivation* 72, 165–205.

Taeldeman Johan 2005: Polarisation Revisited. – *Language Variation – European Perspectives: Selected Papers from the Third International Conference on Language Variation in Europe (ICLaVE 3)*, ed. by F. Hinskens, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 233–248.

Trudgill Peter, Giles Howard 1978: Sociolinguistics and Linguistic Value Judgments: Correctness, Adequacy, and Aesthetics. – *Functional Studies in Language and Literature*, eds. by F. Coppieters, D. L. Goyvaerts, Ghent, Belgium: Story-Scientia, 167–190.

Vaicekauskienė Loreta, Sausverde Erika 2012: Lietuvos tarmių rezervas: socialiniai ir geografiniai tarmės mobilumo ribojimai tiesioginių tyrimų duomenimis. – *Taikomoji kalbotyra* 1, [1–27]. Prieiga internete: <https://www.zurnalai.vu.lt/taikomojikalbotyra/article/view/17250/16416>.

The Aesthetic Value of Dialectality: Images of Ordinary Language Community Members

SUMMARY

The object of the article is the aesthetic value of dialectality. The research data of perceptual dialectology constitute the empirical basis of the discourse concerning the aesthetic value of dialectality, which is covered in the article. The hypotheses explaining the perception and evaluation of variants and, in a sense, even generalizing the naïve models of the conceptualization of variants (for instance, the imposed norm hypothesis, the social connotations hypothesis, the familiarity driven hypothesis, etc.) become the theoretical basis of the analysis presented in the research part of the article.

The analysis of the data collected in the study of the perception of texts-stimuli, which involved 1,064 participants from 21 regional points and three cities (Vilnius, Kaunas and Klaipėda) representing the same age group (i.e., the 1st–4th grade gymnasium students) leads to the conclusion that the universal images of the most and least attractive dialectal speech exist among ordinary language community members. The evaluation scale of attractiveness of the texts-stimuli reveals that ordinary language community members find the expression of the east Eastern Aukštaitian regiolect and the Southern Aukštaitian regiolect most beautiful; the south Western Aukštaitian regiolect, the west Eastern Aukštaitian regiolect and the north Western Aukštaitian regiolect come second on the attractive-unattractive scale. The texts-stimuli representing the Samogitian (Žemaitian) regiolectal expression were evaluated by ordinary language community members as the texts of the language which is least beautiful.

The research makes it clear that those codes are evaluated as most or more beautiful on the level of perception, which are more similar to the standard language or, to be more precise, the existing image of the standard language, which, despite its accuracy or inaccuracy, constitutes the basis of the measurement and evaluation of attractiveness. The results establishing the importance of the image of the standard language for the aesthetics of dialectality substantiate the insight that to an ordinary member of a language community, the aesthetic value of dialectality “is created” by something, which is beyond the boundaries of language.

The study revealed that when compared with the factor of the standard language, the factor of linguistic homeland is more conditional in the formation of the image of attractiveness of dialectality and only “works” if the first condition is met: on the level of attitudes and perception of an ordinary language community member, the dialectality represented by the text-stimulus shifts towards the standard language in the conditional continuum *dialect* → *standard language*.

It should be noted that the insights presented in this article should be viewed as a fragment of the discourse of the aesthetics of dialectality in the paradigm of perceptual

dialectology, which should be further revised and developed in different directions, for instance, by comparing the perception of the texts-stimuli representing dialectality with the data of *a priori* attitudes or by consistently including the data from the drawn maps in the research of the aesthetics of dialectality.

Įteikta 2021 m. lapkričio 23 d.

DAIVA ALIŪKAITĖ

Vilniaus universiteto Kauno fakultetas

Muitinės g. 8, LT-44280 Kaunas, Lietuva

daiva.aliukaite@knf.vu.lt